Journal of Socio-Cultural Studies of Khorasan
…th year, …st number, Winter 2026, Page Number:…-…
Doi: …..

مطالعات فرهنگی – اجتماعی خراسان
سال …، شماره …، پاییز ۱۴۰۵
مقاله علمی – پژوهشی

Interpretive Structural Modeling of Factors Influencing the Decline in Childbearing Desires from a Sociological Perspective (Case Study: Mashhad City)

Behrooz Esfandiyari
Department of Sociology, Az.C., Islamic Azad University, Azadshahr, Iran.

Azar Eskandari charati
Department of Sociology, Az.C., Islamic Azad University, Azadshahr, Iran.

Sedigheh Aminian
Department of Sociology, Az.C., Islamic Azad University, Azadshahr, Iran.

Gholamreza Khosh far
Department of Sociology and Communication, Faculty of Humanities and Social Sciences, Golestan University, Gorgan, Iran.

1. Introduction

The family the oldest and most enduring social institution has been recognized throughout history as the cornerstone of collective life. Beyond serving merely as a biological unit for the perpetuation of the species, it constitutes the core of social organization and the primary locus for the transmission of cultural values. From a sociological perspective, the functions of the family can be analyzed across two complementary levels: biologically, it is responsible for population reproduction and the provision of the labor force essential for the dynamism of economic structures; socially and culturally, it acts as the primary and most significant agent of socialization, transmitting behavioral patterns and norms from one generation to the next, thereby ensuring the cohesion and stability of the broader social structure (Farhadian & Afshar, 1398: 85). In this context, childbearing as one of the family's fundamental functions not only guarantees the continuity of the lineage and the survival of society but also, through its deep interconnection with cultural, economic, and social structures, serves as a key indicator of a

society's demographic dynamics (Tajbakhsh, 1405: 137). Consequently, as a core component of demographic change, childbearing has emerged in recent decades as a central theme within social studies, demography, and public policy (Arjomand Siahpoosh et al., 1400: 63). The city of Mashhad one of Iran's major metropolises possesses distinct demographic characteristics shaped by its religious and economic significance, as well as its role as a destination for migration; thus, a precise understanding of its demographic dynamics is essential for effective urban management (Riahi, 1405: 2). Statistical evidence indicates that the total fertility rate in this metropolis has fallen below 1.6 a situation that serves as a serious warning sign for the city's demographic future (Mirmohammadtabar, 1404: 9). Given these circumstances, if the current trend of declining fertility persists, Mashhad will face complex challenges in the future, such as an aging population and a shrinking productive workforce. However, most prior studies have focused on a one-dimensional examination of these factors, neglecting an analysis of their "interactive" nature. Consequently, the central research question is: how can a sociological approach utilizing the Interpretive Structural Modeling (ISM) method be employed to elucidate the complex relationships, hierarchies, and relative influence of the factors contributing to the decline in fertility in Mashhad? Aiming to address this theoretical gap, this study presents a precise model that can serve as a practical foundation for policymakers in designing structural and cultural interventions.

2. Method

This research is applied in terms of its objective and qualitative in nature. In the first phase, 16 key factors were identified by extracting indicators from the research literature and conducting semi-structured interviews with 12 academic experts (selected via purposive sampling). In the second phase, Interpretive Structural Modeling (ISM) and a driving power-dependence analysis were employed to elucidate the causal relationships among these factors and to establish a hierarchy for them.

3. Results

The results of the Interpretive Structural Modeling (ISM) analysis indicate that the factors influencing the decline in the desire to have children are organized into nine hierarchical levels. The most fundamental factors—which act as primary drivers—include "increased education and employment among women," "economic pressures and livelihood concerns," and "job insecurity

and income instability." Through intermediate factors such as "the spread of individualism," "shifting attitudes toward family and childbearing," and "uncertainty regarding the future," these underlying elements ultimately lead to "biological barriers and an increase in the age of childbearing," as well as a "reduced willingness to assume the role of a parent." Furthermore, the results from the MICMAC analysis reveal that, among the 16 identified factors, "increased education and employment among women" exerts the greatest influence while being the least influenced by other factors.

4. Discussion and Conclusion

The findings indicate that the decline in childbearing in Mashhad is a multidimensional phenomenon. Given that economic factors and women's employment serve as primary drivers, single-dimensional policy interventions will not be effective. To address this challenge, efforts must focus on reforming livelihood structures, enhancing job security, and fostering a balance between work and family life; by adjusting these underlying drivers, the inclination toward childbearing can be strengthened at the foundational levels of the model.

Keywords: Women's employment, economic pressures, rising age of childbearing, Mashhad.

References

- Abbaszadeh, M, Adlipour, S, Aghayari Hir, T, & Alizadeh Aghdam, M.B. (2020). Transformations of the Family Institution During the Modernization Process and Their Impact on Family-Related Policymaking in Iran. *Culture and Communication Studies*, 21(51), 161–192. [In Persian] **https://doi.org/10.22083/jccs.2020.153452.2599**

- Alidousti, H, Saffarian, M, & Khajeh, A. (2024). Pro-natalist Incentive Policies and Their Impact on the Willingness to Have Children: A Quantitative Study in Eslamabad-e Gharb. *Social Sciences (Ferdowsi University of Mashhad)*, 21(1), 143–174. [In Persian] **https://doi.org/10.22067/social.2023.82737.1355**

- Arjomand Siahpoosh, E, Zeini Vandian, M, & Rezapour, D. (2021). A Sociological Analysis of Factors Affecting Attitudes Toward Childbearing (Case Study: Education Department Employees in Andimeshk). *Social Development*, 16(1), 59–78. [In Persian] **https://doi.org/10.22055/qjsd.2021.36026.2361**

- Azar, A, & Khosravani, F. (2019). Soft Operations Research (Problem Structuring Approaches). Tehran: Industrial Management Institute Publications. [In Persian]
- Becker, G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Harvard university press. **https://www.hup.harvard.edu/books/9780674906990**
- Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S (1994). Reflexive Modernization.Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Stanford: Stanford University Press. **https://books.google.com/books/about/Reflexive_Modernization.html?id=KqGRmn29488C**
- Beck, U. (1992). Risk Society: Toward a New Modernity, London: Sage. **https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/072551369403700115**
- Chen, H, Shian Boo ,Harn , Yee Teng, Kuang.(2025). Unmet preconditions and individualism: Factors contributing to low fertility intentions and population decline in China. International Journal of Population Studies, 11(3), 68–90. **https://doi.org/10.36922/ijps.5124**
- Coleman, J. S.(1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology, 94, 95-120. **https://www.jstor.org/stable/2780243**
- Giddens, Anthony .(1984). The Constitution of Society, Berkeley: University of California Press. **http://www.communicationcache.com/uploads/1/0/8/8/10887248/the_constitution_of_society.pdf**
- Farzizadeh, Z. (2025). An Investigation into the Social, Cultural, and Economic Factors Influencing Childbearing in Iran. Socio-Cultural Strategy, 14(1), 187–244. [In Persian] **https://doi.org/10.22034/scs.2024.471285.1592**
- Farhadian, F, & Afshar, N. (2019). Explaining the Family Model in the Context of Fertility: A Meta-Analytic Approach Based on Quranic Teachings. Islamic Studies on Social Pathologies, 1(1), 81–108. [In Persian] **https://issh.shahed.ac.ir/article_3667.html**
- Hammarberg, K., & de Silva, R.(2022). Parenthood aspirations and understanding of factors that affect the chance of achieving them: A population survey. Reproductive Biomedicine & Society Online,14,265-270. **https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405661821000423**

- Hamidieh, B. (2006). Re-examining Individualism and Its Consequences. Development Strategy, 2(2), 203-242. [In Persian] https://www.magiran.com/paper/349144
- Hatami, A, Mahmoudian, H, Torabi, F, & Safari Shali, R. (2026). Determinants of Childbearing Intentions in Rural Areas of Iran. Population Studies, 9(2), 89–107. [In Persian]
https://doi.org/10.22034/jips.2025.534452.1293
- Hatami, A, Khasseh, A, Farash, N, & Sadeghi, R. (2026). The Historical and Evolutionary Trajectory of Demographic Transition Theory: A Study Based on the Chronological Distribution of Source Publication Dates. Population Studies, 9(1), 91-107. [In Persian]
https://doi.org/ 10.22034/jips.2025.510031.1271
- Ingelhart, Ron. (2005). Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence, Cambridge University Press.
https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881
- Jalalpour, Sh, & Alborzi, M. (2019). Rational Choice Theory and Pluralism: A Comparative Analysis. Applied Studies in Social Sciences and Sociology, 2(1), 63–72. [In Persian]
https://www.ensani.ir/fa/article/396551
- Khoshfar, Gh, Bayat Kouhyar, M. & Adineh, M. (2025). Investigating the Impact of Social Capital on the Childbearing Intentions of Couples in the City of Minudasht. 9th National Conference on Modern Research in Humanities, Social Studies, and Demography. Tehran. [In Persian]
https://civilica.com/doc/2441847/
-Kwag, H. Baek, S. & Kang, M. (2024). Impact of social trust on young adults' childbearing intention:why does South Korea ،show ultra-low fertility? .*International Journal of Urban Sciences*, 28(4), 585-610.
https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/12265934.2024.2320905
- Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: a concise overview of its development. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 111(51), 18112–18115.
https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111
-Lincoln, Y., & Guba ,E.(1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. Educational Technology Research and Development ,30,233-252.

https://link.springer.com/article/10.1007/BF02765185
- McDonald, P. (2000). Gender equity in theories of fertility transition. Population and Development Review, 26(3), 427-439.
https://www.jstor.org/stable/172314
- Mohammadghasemi, M, Palouj, M, & Naderianfar, M. (2025). Investigating the Factors Influencing High Parity (Having Multiple Children) from the Perspectives of Rural Men and Women in Sistan. Village and Development, 28(2), 1–20. [In Persian] https://doi.org/ 10.30490/rvt.2025.367309.1632
- Mirabi, S, Mirzaei, H, & Hasani Darmian, Gh. (2020). A Phenomenological Investigation into Married Women's Awareness Regarding Childbearing. Applied Sociology, 31(3), 1–20. . [In Persian]
https://doi.org/ 10.22108/jas.2019.116833.1683
- Mirmohammadtabar, A. (2025). A Sociological Explanation of Attitudes Toward Childbearing Among Married Women in Mashhad. Women's Social-Psychological Studies, 23(2), 7–37. . [In Persian]
https://doi.org/ 10.22051/jwsps.2025.50591.2971
- Najafi Asl, Z. (2022). Non-Economic Factors Contributing to Women's Reluctance Toward Childbearing (Case Study: Women Visiting Sports Clubs in District 1 of Tehran). Socio-Cultural Strategy, 11(4), 313–340. . [In Persian]
https://doi.org/ 10.22034/scs.2022.157990
- Nemati, Gh, Alizadeh, M, Fotros, M.H, Khodaverdi Samani, M, & Kabiri, D. (2022). Identifying Factors Affecting Social Welfare in Iran Under Uncertainty: A Bayesian Averaging Approach. Stable Economy, 3(1), 61–97. . [In Persian]
https://sid.ir/paper/1145007/fa
- Notestein, F. W. (1945). Population: the long view. In Food for the world (ed. T. W. Schultz), 36–57. Chicago, IL: University of Chicago Press.
https://www.sciepub.com/reference/109071
- Ramezankhani, A, & Poudineh, F, Z. (2023). Factors Associated with the Willingness or Unwillingness to Have Children Following the Enactment of the "Youthful Population" Law: A Systematic Review. Combat Health Services in the Sacred Defense and Resistance, 6(2), 65-77. [In Persian]
https://doi.org/ 10.30491/jcm.2023.206409
- Rajaei, Z, Asadzadeh, F. & Alipour Moghadam, Kh. (2026). Refusal to Have Children: Challenges and Obstacles to Population Growth in South

Khorasan Province. Khorasan Socio-Cultural Studies, 21(1), 1-35. [In Persian]
https://www.farhangekhorasan.ir/article_255649.html
- Riazi, S. (2026). A Review of Demographic Challenges in Iran and Their Impact on Sustainable Urban Development (Case Study: Najaf Shahr and Borujerd). 5th International Congress on Civil Engineering, Architecture, Construction Materials, and the Environment. Tehran. [In Persian]
https://civilica.com/doc/1113959/
-Schmidt, E.M. (2024). Needing a child to be fulfilled? The relevance of social norms around childbearing desires in collective orientations and individual meanings*, Journal of Family Research*,36 (1), 5-24.
https://doi.org/10.20377/jfr-942
- Sohrabzadeh, M, Shoa, S, Niazi, M, & Movahed, M. (2019). - Re-evaluating Female Gender Roles and Their Associated Cultural and Social Determinants (Case Study: Married Women in Shiraz). Women and Family: Cultural and Educational Studies, 14(49), 87–111. [In Persian]
https://www.sid.ir/paper/262355/fa
- Statistical Center of Iran. (2018). General Results of the 2016 National Population and Housing Census. Tehran: Office of the President – Public Relations and International Cooperation, First Edition. . [In Persian]
- Tajbakhsh, Gh. (2026). A Meta-synthesis of Factors Affecting the Propensity for Childbearing in Iran. Modern Research in Islamic Humanities, 9(5), 1–35. [In Persian]
https://doi.org/ 10.22034/api.2025.2056224.1231
- Tajbakhsh, Gh, & Piri-Nejad, M. (2022). A Sociological Study of Factors Influencing the Tendency Toward Having Few Children Among Couples in Tehran. Population Quarterly, 121(1), 135–156. [In Persian]
https://www.population-journal.ir/article_226175.html
- Van de Kaa, D. J. (2004). The true commonality: In reflexive modern societies fertility is a derivative. *Population Studies*, 58(1), 77-81.
https://doi.org/10.1080/0032472032000183762
-Zaidi, B., & Morgan, S.P. (2017). The second demographic transition theory: A Review and Appraisal. Annu Rev Sociol. 473-492.
https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442
-Zhou, W. Hei, B. Liu, Zh. Liu, Y. Ding, Z.& Li, M. (2025). Global temporal trends in depression incidence among women of childbearing age: A 30-year

analysis and projections to 2030, Social Science & Medicine, 372(2), 1-12. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.118005

زودآیند ویرایش نشده

مدل‌سازی ساختاریِ تفسیریِ عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه‌شناختی
(مطالعه‌ی موردی: شهر مشهد)[۱]

بهروز اسفندیاری[۲]
آذر اسکندری چراتی[۳]
صدیقه امینیان[۴]
غلامرضا خوش فر[۵]

تاریخ دریافت: .../.../.... تاریخ بازنگری:..../ .../.... تاریخ پذیرش: .../.../...

مشاهده مقاله منتشر شده: دوره ، شماره

http://

چکیده

در دهه‌های اخیر، تغییر الگوهای فرزندآوری به یکی از محورهای اساسی در مطالعات اجتماعی و جمعیت‌شناختی بدل شده است. تداوم روند نزولی باروری، نه‌تنها یک بحران جمعیتی، بلکه نمودی از دگرگونی‌های عمیق در ساختارهای اجتماعی است که مداخله و سیاست‌گذاری‌های مبتنی بر شواهد را می‌طلبد. از این‌رو، پژوهش حاضر، با هدف مدل‌سازی ساختاری ـ تفسیری عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکردی جامعه‌شناختی در کلان‌شهر مشهد، انجام

---

[۱] . مقاله حاضر برگرفته شده از رساله دکترای با عنوان "بررسی جامعه شناختی موانع فرزندآوری در بین زنان و مردان متاهل شهر مشهد" استخراج شده است.

[۲] . دانشجوی دکتری گروه جامعه‌شناسی، واحد آزادشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزادشهر، ایران. esfandiyari@iau.ac.ir
https://orcid.org/۰۰۰۹-۰۰۰۳-۴۵۴۷-۰۹۸۹

[۳] . استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد آزادشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزادشهر، ایران. Az.Eskandari@iau.ac.ir
https://orcid.org/۰۰۰۹-۰۰۰۹-۹۹۲۹-۰۸۲۱

[٤] . استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد آزادشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزادشهر، ایران. Se.Aminian@iau.ac.ir
https://orcid.org/۰۰۰۰-۰۰۰۲-۵۸۷۱-۸۳۰۱

[۵] . دانشیار گروه جامعه شناسی و ارتباطات، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران. gh.khoshfar@gu.ac.ir
https://orcid.org/0000-0002-8381-7061

شد. این تحقیق، از نظر هدف، کاربردی و، از نظر ماهیت، کیفی است. در گام نخست، با استخراج شاخص‌ها از ادبیات پژوهش و انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ نفر از خبرگان دانشگاهی (انتخاب شده به روش هدفمند)، ۱۶ عامل کلیدی شناسایی شد. در گام دوم، برای تبیین روابط علّی و سطح‌بندی عوامل، از روش مدل‌سازی ساختاری ـ تفسیری و تحلیل قدرت نفوذ ـ وابستگی استفاده شد. نتایج تحلیل ساختاری ـ تفسیری نشان داد که عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری در ۹ سطح سلسله‌مراتبی جای می‌گیرند. ریشه‌ای‌ترین عوامل، که نقش پیشران را ایفا می‌کنند، شامل « افزایش تحصیلات و اشتغال زنان»، « فشارهای اقتصادی و نگرانی‌های معیشتی»، « ناامنی شغلی و بی‌ثباتی درآمد» هستند. این عوامل زیربنایی از طریق عوامل میانی همچون « گسترش فردگرایی»، « تغییر نگرش به خانواده و فرزندآوری» و « نااطمینانی درباره‌ی آینده»، در نهایت منجر به «موانع زیستی و افزایش سنّ باروری» و «کاهش تمایل به پذیرش نقش والدگری» می‌شوند. نتایج تحلیل تکنیک میک مک نیز حاکی از آن است که « افزایش تحصیلات و اشتغال زنان» بیشترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری را در بین ۱۶ عامل دارد. یافته‌ها بیانگر آن است که کاهش فرزندآوری در مشهد پدیده‌ای چندبُعدی است. از آنجا که عوامل اقتصادی و اشتغال زنان نقش پیشران را ایفا می‌کنند، سیاست‌گذاری‌های تک‌بُعدی کارآمد نخواهند بود. برای مقابله با این چالش، باید بر اصلاح ساختارهای معیشتی، ارتقای امنیت شغلی و ایجاد تعادل میان کار و خانواده تمرکز کرد تا از طریق تعدیل عوامل پیشران، تمایل به فرزندآوری در سطوح پایین‌تر مدل تقویت شود.

واژه‌های کلیدی: اشتغال زنان، فشارهای اقتصادی، افزایش سنّ باروری، مشهد.

مقدمه

خانواده، کهن‌ترین و مستحکم‌ترین نهاد اجتماعی، در تمام طول تاریخ به‌مثابه سنگ بنای حیات جمعی شناخته شده است. این نهاد فراتر از یک واحد زیستی برای بقای نسل، هسته‌ی اصلی سازماندهی روابط اجتماعی و کانون انتقال ارزش‌های فرهنگی محسوب می‌شود. از منظر جامعه‌شناختی، کارکرد خانواده در دو سطح مکمل قابل تحلیل است: در سطح زیستی، این نهاد مسئولیتِ بازتولید جمعیت و تأمین نیروی کار مورد نیاز برای پویایی ساختارهای اقتصادی را بر عهده دارد؛ و در سطح اجتماعی و فرهنگی، خانواده نخستین و مهم‌ترین کارگزار جامعه‌پذیری است که الگوهای رفتاری و هنجارها را از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌کند و از این طریق، انسجام و ثبات ساختار کلان جامعه را تضمین می‌نماید (فرهادیان و افشار، ۸۵:۱۳۹۸). در این میان، فرزندآوری، به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین کارکردهای خانواده، نه‌تنها ضامن تداوم نسل و بقای جامعه است، بلکه، در پیوندی عمیق با ساختارهای فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، از مهم‌ترین شاخص‌های پویایی جمعیتی هر جامعه به شمار می‌آید (تاج‌بخش، ۱۳۷:۱۴۰۵). از این‌رو، فرزندآوری، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی تحولات جمعیتی، در دهه‌های اخیر به یکی از موضوعات محوری در مطالعات اجتماعی، جمعیت‌شناختی و سیاست‌گذاری عمومی تبدیل شده است (ارجمند سیاهپوش و همکاران،۶۳:۱۴۰۰). در سطح جهانی، روند کاهش باروری و افت تمایل به فرزندآوری به یکی از چالش‌های جدّی بسیاری از کشورها بدل شده است. برآوردها نشان می‌دهد که در سال‌های آتی بخش قابل توجهی از کشورهای جهان با روند کاهشی فرزندآوری مواجه خواهند شد (Zhou et al., 2025:4). ایران نیز از این تحولات جمعیتی مستثنا نبوده و شواهد نشان می‌دهد الگوهای فرزندآوری در جامعه‌ی ایرانی طی سال‌های اخیر دچار دگرگونی‌های عمیق شده است؛ به‌گونه‌ای که کاهش باروری به‌تدریج به یکی از ترجیحات قابل مشاهده در میان خانواده‌های ایرانی تبدیل شده است (حاتمی و همکاران، ۹۲:۱۴۰۴). این گذار جمعیت‌شناختی آثار و تبعات گسترده‌ای (از قبیل تغییر ساختار سنّی جمعیت، افزایش سهم سالمندان، کاهش جمعیت فعال، افزایش نسبت وابستگی و در نهایت تهدید روند توسعه پایدار) را به همراه داشته است (محمدقاسمی و همکاران، ۵:۱۴۰۴؛ تاج‌بخش و پیری‌نژاد، ۱۳۷:۱۴۰۱).

بررسی‌ها حاکی از آن است که در پنج دهه اخیر، میزان باروری کل (TFR)[6]در کشور روندی نزولی داشته است (میرابی و همکاران، ۴:۱۳۹۹). براساس نتایج سرشماری ۱۳۹۵ش، میزان باروری کل در ایران برابر با ۲/۰۱ گزارش شده است که در آستانه‌ی سطح جانشینی قرار دارد و نشان‌دهنده‌ی شکنندگی وضعیت باروری در کشور است (مرکز آمار ایران، ۵۸:۱۳۹۷). وضعیت جمعیت‌شناختی در کلان‌شهرهای بزرگ، به‌دلیل پیچیدگی‌های ساختاری، نگرانی‌ها را دوچندان کرده است. شهر مشهد، یکی از مهم‌ترین کلان‌شهرهای ایران، به دلیل جایگاه مذهبی، اقتصادی و مهاجرپذیری، از ویژگی‌های جمعیتی خاصی برخوردار است و شناخت دقیق پویایی‌های آن از الزامات اساسی مدیریت شهری محسوب می‌شود (ریاضی، ۲:۱۴۰۵). برخی شواهد آماری حاکی از آن است که نرخ فرزندآوری کل در این کلان‌شهر به کمتر از ۱/۶ رسیده است؛ وضعیتی که می‌تواند زنگ خطری جدّی برای آینده‌ی جمعیتی این شهر تلقی شود (میرمحمدتبار،۹:۱۴۰۴). در چنین شرایطی، اگر روند کنونی کاهش فرزندآوری در این شهر ادامه یابد، مشهد در آینده با مسائل پیچیده‌ای (همچون سالمندی جمعیت و کاهش نیروی انسانی مولّد) مواجه خواهد شد. با این حال، اکثر مطالعات پیشین بر بررسی تک‌بعدیِ عوامل تمرکز داشته‌اند و از تحلیل «تعاملی» عوامل غافل مانده‌اند. بنابراین، مسئله‌ی اصلی این پژوهش آن است که، با بهره‌گیری از رویکرد جامعه‌شناختی و روش مدل‌سازی ساختاری ـ تفسیری، چگونه می‌توان روابط پیچیده، سلسله‌مراتب و اولویت‌های تأثیرگذاری عوامل مؤثر بر کاهش فرزندآوری در مشهد را تبیین کرد. این پژوهش با هدف پر کردن خلأ نظری موجود، به ارائه‌ی الگویی دقیق می‌پردازد که می‌تواند مبنایی کاربردی برای سیاست‌گذاران در تدوین مداخلات ساختاری و فرهنگی فراهم آورد.

مبانی نظری با رویکرد جامعه شناختی

کاهش تمایل به فرزندآوری از جمله پدیده‌های اجتماعی پیچیده و چندبُعدی است که نمی‌توان آن را صرفاً با ارجاع به یک عامل اقتصادی، زیستی یا فردی تبیین کرد. براین‌اساس، برای فهم کاهش فرزندآوری باید مجموعه‌ای از رویکردهای نظری را به‌صورت مکمل مورد توجه قرار داد. رویکرد جامعه‌شناختی به کاهش فرزندآوری، این پدیده را نه صرفاً حاصل تصمیم فردی یا

[6] Total Fertility Rate

محدودیت اقتصادی، بلکه نتیجه‌ی تغییرات ساختاری و هنجاری در جامعه می‌داند. در این دیدگاه، تحول در ارزش‌های خانوادگی، افزایش فردگرایی، دگرگونی نقش‌های جنسیتی، تضعیف هنجارهای سنتی فرزندآوری و کاهش فشار اجتماعی برای داشتن فرزند از عوامل اصلی کاهش باروری محسوب می‌شوند. بنابراین، برخلاف رویکرد اقتصادی که بر هزینه‌ها و فشار معیشتی تأکید دارد یا رویکرد روان‌شناختی که بر نگرش‌ها و ادراک فرد تمرکز می‌کند، رویکرد جامعه‌شناختی فرزندآوری را در بستر روابط اجتماعی، نهادها و فرهنگ توضیح می‌دهد. در ادامه، مهم‌ترین دیدگاه‌های نظری مرتبط با این حوزه با رویکرد جامعه شناختی بررسی می‌شوند:

۱. نظریه‌ی گذار اول جمعیت‌شناختی

بر پایه‌ی نظریه‌ی کلاسیک گذار جمعیت‌شناختی فرانک نوتستین[۷](1945)، جوامع در فرایند نوسازی، صنعتی شدن و توسعه‌ی خدمات بهداشتی، گذار از تعادل سنتی (نرخ‌های بالای مرگ‌ومیر و باروری) به تعادل مدرن (نرخ‌های پایین مرگ‌ومیر و باروری) را تجربه می‌کنند. در این بستر، با کاهش مرگ‌ومیر نوزادان، توسعه‌ی آموزش همگانی و دگرگونی ساختار اقتصادی از کشاورزی به صنعتی و خدماتی، ضرورت اقتصادی داشتن خانواده‌های پرجمعیت از میان می‌رود و کنترل باروری به رفتاری هنجاری و عقلانی تبدیل می‌شود (حاتمی و همکاران،۱۴۰۴:۹۶).

۲. نظریه‌ی گذار دوم جمعیت‌شناختی

برخلاف گذار اول، که عمدتاً بر متغیرهای ساختاری و مادی تمرکز داشت، نظریه‌ی گذار دوم جمعیت‌شناختی ون‌دوکا[۸](2004) و لسته‌هه[۹](2014) بر چرخش‌های فرهنگی و تحول نظام ارزش‌ها تأکید می‌ورزد. این نظریه کاهش باروری به زیر سطح جانشینی را ناشی از رشد فردگرایی، اولویت یافتن خودشکوفایی، دگرگونی در معنای سنتی ازدواج، ارتقای خودمختاری فردی و ترجیح رفاه کیفی بر تعدد فرزندان می‌داند؛ به‌طوری‌که فرزندآوری از یک الزام و تعهد جمعی به انتخابی کاملاً مشروط و اختیاری تغییر ماهیت می‌دهد (Zaidi & Morgan,2017:475).

۳. نظریه‌ی اقتصاد خرد خانواده و انتخاب عقلانی

---

7 Notestein
8 Van de Kaa
9 Lesthaeghe

از منظر رویکرد اقتصاد خرد و کنش عقلانی‌گری بکر،[۱۰](1981)، تصمیم به باروری حاصل توازن میان منافع و هزینه‌های فرزندآوری است. بکر با طرح مبادله‌ی «کمیت دربرابر کیفیت فرزندان» استدلال می‌کند، که با ارتقای سطح درآمد و گسترش سبک زندگی مدرن، والدین ترجیح می‌دهند سرمایه‌گذاری سنگین‌تری را بر روی آموزش، سلامت و رفاه تعداد کمتری از فرزندان متمرکز کنند. افزون بر این، افزایش ارزش زمان و بالا رفتن «هزینه‌ی فرصت» به‌ویژه برای زنان شاغل و تحصیل‌کرده، تمایل به فرزندآوری را محدود می‌سازد (جلال پور و البزری،۵:۱۳۹۸).

۴. نظریه‌ی نوسازی و دگرگونی ارزشی

رونالد اینگلهارت[۱۱](2005)، با صورت‌بندی نظریه تغییر ارزش‌ها، نشان می‌دهد که، با گذر جوامع از امنیت فیزیولوژیک و معیشتی به مراحل پیشرفته‌ی توسعه، ارزش‌های فرامادی (مانند آزادی فردی، برابری، بیان خود و کیفیت زندگی) جایگزین ارزش‌های سنتی و بقامحور می‌شوند. این دگرگونی بنیادین در جهان‌بینی نسل‌های جدید، اقتدار الگوهای سنتی خانواده را تضعیف کرده و تمایل به پیوندهای سخت و فرزندآوری زودهنگام یا مکرر را کاهش می‌دهد (عباس‌زاده و همکاران، ۱۶۳:۱۳۹۹).

۵. نظریه‌ی فردی شدن و بازاندیشی مدرنیته

براساس نظریه‌ی فردی شدن اولریش بک[۱۲](1994) و مفهوم بازاندیشی آنتونی گیدنز[۱۳] (1984)، در دوران مدرنیته‌ی متأخر، مسیر زندگی از قید هنجارهای پیشینی رها شده و به «پروژه‌ای بازاندیشانه» و فردی تبدیل می‌شود. در چنین شرایطی، تشکیل خانواده و داشتن فرزند با ریسک‌ها و نااطمینانی‌های زندگی شغلی و شخصی در تقابل قرار می‌گیرد؛ لذا افراد برای حفظ استقلال، پویایی حرفه‌ای و کنترل بر مسیر زندگی خود، فرزندآوری را به تأخیر انداخته یا به حداقل می‌رسانند (حمیدیه، ۲۰۳:۱۳۸۵).

۶. نظریه نابرابری جنسیتی و تناقض نهادی

---

[10] Becker

[11] Inglehart

[12] Beck

[13] Giddens

پیتر مک‌دونالد[۴](2000)، در تبیین کاهش شدید باروری، به شکاف میان دو سطح برابری جنسیتی اشاره می‌کند: افزایش برابری جنسیتی در نهادهای فردمحور (مانند آموزش عالی و بازار کار) در کنار تداوم نابرابری و انتظارات سنتی در نهاد خانواده و ترتیبات مراقبتی. هنگامی که زنان در جامعه به فرصت‌های تحصیلی و شغلی دست می‌یابند اما در خانواده با تقسیم ناعادلانه نقش‌ها و فقدان حمایت‌های رفاهی ـ مراقبتی روبرو هستند، هزینه‌ی نقش مادری به‌شدت بالا رفته و اجتناب از فرزندآوری به‌عنوان یک واکنش منطقی بروز می‌کند (سهراب زاده و همکاران، ۹۰:۱۳۹۸).

۷. نظریه سرمایه اجتماعی و شبکه‌های حمایتی

براساس رویکرد سرمایه‌ی اجتماعی جیمز کلمن[۵](1988)، تصمیم‌گیری و رفتارهای والدگری به‌شدت تحت تأثیر منابع موجود در شبکه‌های روابط اجتماعی، خانوادگی و خویشاوندی است. سرمایه‌ی اجتماعی قوی از طریق انتقال تجارب، کاهش هزینه‌های مراقبتی و ایجاد چتر اطمینان و اعتماد، بار روانی و اقتصادی فرزندپروری را کاهش می‌دهد. در مقابل، فرسایش سرمایه‌ی اجتماعی، انزوای شبکه‌ای و تضعیف پیوندهای خویشاوندی در کلان‌شهرها، هزینه‌ی مراقبت از فرزند را بر دوش والدین تنها می‌گذارد و مانعی اساسی در برابر فرزندآوری ایجاد می‌کند (خوشفر و همکاران،۱۴۰۴:۲).

۸. نظریه جامعه خطر و ادراک نااطمینانی

از منظر جامعه‌شناسی ریسک اولریش بک (1992)، زیست در جهان معاصر با انواعی از نااطمینانی‌های ساختاری، نوسانات اقتصادی، بی‌ثباتی‌های شغلی و دغدغه‌های مربوط به آینده گره خورده است. در بستر این نااطمینانی ساختاری، تصمیم به داشتن فرزند دیگر یک رخداد روتین نیست، بلکه به تصمیمی پرمخاطره و غیرقابل‌برگشت بدل می‌شود؛ در نتیجه، خانواده‌ها در واکنش به ادراک ریسک و احساس ناامنی از آینده‌ی زیستی ـ اجتماعی فرزندان، راهبرد تعویق یا امتناع از فرزندآوری را برمی‌گزینند (نعمتی و همکاران،۱۴۰۱:۶۳).

---

[1] McDonald
[1] Coleman
[4]
[5]

پیشینه‌ی پژوهش

در سال‌های اخیر، واکاوی عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری توجه محققان داخلی و خارجی را به خود جلب کرده است. رجائی و همکاران (۱۴۰۵) در تحقیقی نشان دادند مهمترین چالش‌ها و موانع رشد جمعیت شامل چالش‌های بستر اقتصادی، فقدان بستر حمایتی، چالش‌های عرصه‌ی اجتماعی هستند. حاتمی و همکاران (۱۴۰۴) در پژوهشی نشان دادند مهم‌ترین موانع فرزندآوری فشارهای اقتصادی و نگرانی‌های معیشتی، موانع زیستی و سلامت باروری، موانع اجتماعی ـ سنّی، ملاحظات فاصله‌گذاری سنّی، عدم تمایل به نقش والدگری و تعارض نقش‌های اجتماعی ـ تحصیلی‌اند. فرضی‌زاده (۱۴۰۴) در تحقیقی نشان داد در بخش اجتماعی، افزایش سطح تحصیلات، اشتغال زنان، مشارکت اجتماعی، حمایت رسمی و غیررسمی، کیفیت روابط زوج‌ها، تحولات خانواده، توسعه‌ی شبکه‌ی اجتماعی، احساس امنیت، عدم توانایی در ایجاد هماهنگی بین کارهای بیرون از خانه و بچه‌داری و در بخش فرهنگی نیز، باورهای مذهبی، ارزشمندی فرزندآوری، قومیت، دگرگونی‌های ارزشی، فردگرایی، تقسیم کار بین زن و مرد در خانواده، مصرف فرهنگی و در بخش اقتصادی هم وضعیت اقتصادی و مسکن ازجمله عوامل تأثیرگذار بر فرزندآوری‌اند. علیدوستی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی نشان دادند بین جنس، پایگاه اقتصادی ـ اجتماعی، ارزشمند بودن مشوق‌ها، ناکافی بودن مشوق‌ها و مداخله نکردن دولت در سیاست‌گذاری و تمایل به فرزندآوری رابطه‌ی معنادار و مستقیمی وجود دارد. اما بین تحصیلات، وضع فعالیت، بی‌اعتمادی به سیاست‌های تشویقی و ابهام در سیاست‌گذاری رابطه‌ی معنادار و معکوس است. نتایج مطالعه‌ی رمضانخانی و پودینه (۱۴۰۲) بیانگر تأثیر عوامل اجتماعی و محیطی و اقتصادی بر تمایل و عدم تمایل به فرزندآوری بود. در میان عوامل اجتماعی و محیطی، حمایت اجتماعی از سوی دولت تا آشنایان بر تمایل و عدم تمایل به فرزندآوری بیشترین تأثیر را داشت و همچنین در میان عوامل اقتصادی، وضعیت اقتصادی و درآمد افراد، بیشترین تأثیر را بر تمایل و عدم تمایل به فرزندآوری دارد. نجفی اصل (۱۴۰۱) نشان داد خصیصه‌های روان‌شناختی (ترس‌های فردی، تمایلات فردی) و خصیصه‌های اجتماعی و فرهنگی جدید علل اصلی عدم تمایل به فرزندآوری به شمار می‌آیند. تاج‌بخش و پیری‌نژاد (۱۴۰۱) در تحقیقی نشان دادند بین احساس ناامنی اقتصادی، احساس آنومی اجتماعی، گرایش به ارزش های مدرن، استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، میزان مشارکت اجتماعی،

پایگاه اقتصادی اجتماعی و گرایش به کم‌فرزندی رابطه‌ی مثبت و معنی‌داری وجود دارد و بین میزان حمایت اجتماعی و گرایش به کم‌فرزندی رابطه‌ی منفی و معنی‌داری مشاهده شد. رفیعی‌مقدم و فتحی آشتیانی (۱۳۹۹) در پژوهشی نشان دادند عوامل فردی شناختی همچون ضعیف بودن سطح دینداری, دغدغه های والدمحور و فرزندمحور درباره‌ی آینده و از بین عوامل فردی رفتاری، سبک زندگی مدرن بیشترین تأثیر را بر کاهش فرزندآوری دارند.

چن[۶] و همکاران (2025) در تحقیقی پنج عامل اصلی را شناسایی کردند که بر تمایل پایین این جامعه به فرزندآوری تأثیر گذاشته‌اند: برآورده نشدن مجموعه‌ای از پیش‌شرط‌های رایج؛ گسترش فردگرایی و تمایل به آزادی‌های فردی؛ انتخاب آگاهانه الگوی فرزندپروری «تک‌فرزندی»؛ بی‌فرزندیِ آگاهانه؛ و بارِ سنگینِ مراقبت از فرزند. مطالعه‌ی کواگ[۷] و همکاران (2024) بر رابطه‌ی اعتماد و تمایل به فرزندآوری در میان جوانان کشور کره جنوبی متمرکز است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که درک جوانان از اعتماد اجتماعی و امکان خودشکوفایی تأثیر قابل توجهی بر قصد باروری آن‌ها دارد. نتایج پژوهش اِشمیت[۸](2024) نشان می‌دهد که رابطه‌ی بین تمایلات فرزندآوری و هنجارهای پایدار فرزندپروری جنسیتی، چالش‌های جنسیتی را به دنبال دارد. این چالش‌ها با خودبهینه‌سازی فردی و خودمسئولیتی مرتبطاند و می‌توانند مانع تصمیم‌گیری در مورد فرزندآوری شوند. هامامبرگ و دسیلوا[۹](2022) در پژوهشی نشان دادند افراد، در سنین باروری در استرالیا، آگاهی ناکافی درباره‌ی عوامل مؤثر بر احتمال تحقق اهداف فرزندآوری خود دارند. از این رو، اجرای برنامه‌های آموزشی در حوزه‌ی سلامت باروری ضروری است تا افراد بتوانند با آگاهی کامل درباره‌ی فرزندآوری تصمیم‌گیری کنند و خطر محقق نشدن آرزوی داشتن فرزند را کاهش دهند.

با وجود گسترش مطالعات مرتبط با فرزندآوری، بررسی پیشینه‌ی پژوهش نشان می‌دهد که همچنان خلأیی معنادار در تبیین ساختاری عوامل مؤثر بر کاهش فرزندآوری وجود دارد؛ زیرا بیشتر پژوهش‌های پیشین صرفاً به شناسایی یا سنجش جداگانه متغیرهای اقتصادی، اجتماعی،

---

[1] Chen [6]

[1] Kwag [7]

[1] Schmidt [8]

[1] Hammarberg & de Silva [9]

فرهنگی و فردی پرداخته‌اند و کمتر به تحلیل روابط متقابل، سطح‌بندی و جایگاه ساختاری این عوامل توجه کرده‌اند. افزون بر این، بخش عمده‌ی این مطالعات با روش‌های توصیفی یا کمی متعارف انجام شده و کمتر از رویکردهایی بهره گرفته شده است که بتوانند منطق درونی، سلسله‌مراتب اثرگذاری و میزان نفوذ عوامل را آشکار سازند. از سوی دیگر، با توجه به ویژگی‌های خاص فرهنگی، اجتماعی و جمعیتی شهر مشهد، تعمیم یافته‌های سایر مناطق به این بستر شهری با محدودیت همراه است. بنابراین، خلأ اصلی پژوهشی را می‌توان در نبود مطالعه‌ای بومی، جامعه‌شناختی و مبتنی بر مدل‌سازی ساختاری تفسیری دانست که بتواند ضمن شناسایی عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، نحوه‌ی روابط، تقدم و تأخر و میزان اثرگذاری آن‌ها را در قالب یک الگوی ساختاری تبیین کند. نوآوری این پژوهش در آن است که، به‌جای اکتفا به شناسایی صرف عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، می‌کوشد با بهره‌گیری از رویکرد جامعه‌شناختی و روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری، روابط درونی، سطوح اثرگذاری و جایگاه ساختاری این عوامل را در بستر شهر مشهد تبیین کند. این پژوهش با تمرکز بر زمینه بومی و با درنظرگرفتن هم‌زمان ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و جنسیتی، امکان تفکیک عوامل پیشران از عوامل وابسته و شناسایی متغیرهای کلیدی مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری را فراهم می‌سازد. از این‌رو، نوآوری اصلی آن نه‌تنها در انتخاب موضوع و بستر مطالعه، بلکه در ارائه‌ی تصویری نظام‌مند و سلسله‌مراتبی از عوامل اثرگذار است؛ تصویری که می‌تواند مبنای دقیق‌تری برای سیاست‌گذاری و مداخله در حوزه‌ی جمعیت و خانواده فراهم آورد.

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر، ازنظر هدف، کاربردی و، براساس روش، کیفی است. دوازده نفر از خبرگان دانشگاهی شهر مشهد، که دارای ویژگی‌هایی از جمله تجربه، رشته تحصیلی مرتبط، مدرک تحصیلی مرتبط، تدریس در دانشگاه و سابقه‌ی پژوهشی در زمینه‌ی جامعه‌شناسی و روان‌شناسی بودند، تیم مشارکت‌کننده را تشکیل داده که به روش هدفمند انتخاب شده‌اند (جدول ۱). این پژوهش در دو گام انجام شده است:

گام اول. شناسایی عوامل مؤثر بر کاهش فرزندآوری با رویکرد جامعه‌شناختی

از طریق بررسی نظریه‌ها و پیشینه‌ی تحقیق و مصاحبه با خبرگان، عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه‌شناختی، شناسایی شدند (جدول ۲).

گام دوم. سطح‌بندی عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه‌شناختی.

مرحله‌ی اول:

تشکیل ماتریس خودتعاملی ساختاری: متغیرها به صورت زوجی با هم مقایسه و، با استفاده از نمادهای V، X، O، A ، روابط بین متغیرها تعیین و ماتریس خودتعاملی ساختاری تشکیل شدند (جدول ۴).

مرحله‌ی دوم:

ماتریس دستیابی: از طریق تبدیل نمادهای V، X، O، A به صفر و یک، هر متغیر ماتریس خودتعاملی ساختاری به یک ماتریس دودویی تبدیل شد که به اصطلاح ماتریس دسترسی اولیه خوانده می‌شود (جدول ۵). پس از تشکیل ماتریس دسترسی اولیه، با دخیل نمودن انتقال‌پذیری در روابط متغیرها، ماتریس دسترسی نهایی تشکیل شد (جدول ۶).

مرحله‌ی سوم:

تعیین روابط و سطح‌بندی: در این مرحله برای تعیین روابط و سطح‌بندی ابعاد باید مجموعه‌ی خروجی‌ها و مجموعه‌ی ورودی‌ها برای هر بُعد از ماتریس دریافتی استخراج شود. مجموعه خروجی‌ها شامل خود بُعد و ابعادی است که از آن تأثیر می‌پذیرد. مجموعه‌ی ورودی‌ها شامل خود بُعد و ابعادی است که بر آن تأثیر می‌گذارند. پس از تعیین روابط و سطح متغیرها می‌توان آن‌ها را به شکل مدلی ترسیم کرد. به همین منظور ابتدا متغیرها برحسب سطح آن‌ها از بالا به پایین تنظیم می‌شوند و با استفاده از سطح‌بندی انجام شده شکلی با عنوان سطح‌بندی عوامل مؤثر بر کاهش فرزندآوری با رویکرد جامعه‌شناختی ترسیم می‌شود (شکل ۲). در ادامه، تحلیل MicMac انجام می‌شود که هدف از آن، تجزیه‌وتحلیل قدرت نفوذ و وابستگی متغیرها است (جدول ۷). همان‌طور که در شکل ۳ مشاهده می‌شود ابعاد به چهار خوشه تقسیم شده‌اند. خوشه‌ی اول شامل معیارهایی است که دارای میزان نفوذ و وابستگی ضعیف‌اند. متغیرهای وابسته در خوشه‌ی دوم قرار می‌گیرند که میزان نفوذ ضعیف اما میزان وابستگی بالایی دارند. این ابعاد به طور عمده نتیجه‌ی مدل‌اند و بدین معنی است که تغییر در سایر عناصر تشکیل‌دهنده مدل سبب تغییر در این متغیرها می‌گردد. در خوشه‌ی سوم معیارهای پیوندی قرار دارند که نفوذ و وابستگی قوی‌ای دارند. خوشه‌ی چهارم شامل معیارهای مستقل است که میزان نفوذ بالایی به همراه میزان وابستگی پایینی دارند (آذر و خسروانی، ۱۳۹۸). برای سنجش روایی و پایایی از معیارهای لینکولن

و گوبا[2] (1982) استفاده شد. اعتبار تحقیق توسط خبرگان تأیید شد. به این ترتیب که در چند مورد پس از انجام و پیاده‌سازی مصاحبه‌ی اولیه‌ی نیمه‌باز، تحلیلی از مصاحبه در اختیار فرد مصاحبه‌شونده قرار گرفت تا از صحت اطلاعات به‌دست‌آمده در مصاحبه اطمینان حاصل شود. برای معیار قابلیت ثبات سعی شد تا با تهیه‌ی شواهد و مدارک کافی درباره‌ی عوامل مؤثر بر کاهش فرزندآوری با رویکرد جامعه‌شناختی به گونه‌ای مشروح و دقیق، رویه‌های مورد مطالعه، زمینه و شرایط پژوهش توصیف گردد. در واقع سعی شد کلیه‌ی فعالیت‌های صورت‌گرفته، شامل مراحل کار و چگونگی گردآوری و تحلیل داده‌ها، به دقت ثبت شوند. در راستا قابلیت انتقال این معیار به کاربردهای نتایج حاصل از پژوهش اشاره دارد و در خصوص قابلیت تایید بدین معناست که نتایج حاصل از پژوهش را استاد یا محقق، که نقش راهنمای کار را بر عهده دارد، تأیید کند. این امر به این جهت انجام می‌شود که ممکن است فرایند تحقیق تحت‌تأثیر ادراکات شخصی پژوهشگر قرار گیرد.

یافته‌ها

پیش از ورود به بخش یافته‌های پژوهش، ویژگی جمعیت‌شناختی خبرگان در جدول ۱ ارائه گردیده است.

جدول ۱: ویژگی جمعیت‌شناختی خبرگان

ردیف	عنوان خبره مصاحبه‌شده	جنسیت	رشته تحصیلی	مدرک و رتبه دانشگاهی
۱	عضو هیئت علمی	مرد	جامعه‌شناسی	دکتری-استادیار
۲	عضو هیئت علمی	مرد	علوم اجتماعی	دکتری-دانشیار
۳	عضو هیئت علمی	مرد	روان‌شناسی	دکتری-استادیار
۴	عضو هیئت علمی	مرد	روان‌شناسی	دکتری-استادیار
۵	عضو هیئت علمی	مرد	علوم اجتماعی	دکتری-استادیار
۶	عضو هیئت علمی	زن	روان‌شناسی	دکتری-استادیار
۷	عضو هیئت علمی	زن	علوم اجتماعی	دکتری-استادیار
۸	عضو هیئت علمی	زن	جامعه شناسی	دکتری-دانشیار
۹	عضو هیئت علمی	زن	علوم اجتماعی	دکتری-استادیار
۱۰	عضو هیئت علمی	زن	جامعه شناسی	دکتری-استادیار

[2] Lincoln & Guba

۱۱	عضو هیئت علمی	مرد	علوم اجتماعی	دکتری-دانشیار
۱۲	عضو هیئت علمی	مرد	علوم اجتماعی	دکتری-استادیار

براساس مرور مبانی نظری و پیشینه‌ی تجربی پژوهش، مجموعه‌ای از عوامل اولیه‌ی مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری استخراج و کدگذاری شد. سپس به‌منظور دستیابی به فهرستی عملیاتی و قابل استفاده در فرایند مدل‌سازی ساختاری تفسیری، عوامل مشابه و هم‌پوشان تجمیع و در قالب مجموعه‌ای از متغیرهای کلیدی اولیه تنظیم شدند. این متغیرها در مرحله‌ی بعد، از طریق نظر خبرگان، اعتبارسنجی شد (جدول ۲).

جدول ۲: عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه‌شناختی

عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری	مصاحبه شونده ۱	مصاحبه شونده ۲	مصاحبه شونده ۳	مصاحبه شونده ۴	مصاحبه شونده ۵	مصاحبه شونده ۶	مصاحبه شونده ۷	مصاحبه شونده ۸	مصاحبه شونده ۹	مصاحبه شونده ۱۰	مصاحبه شونده ۱۱	مصاحبه شونده ۱۲
فشارهای اقتصادی و نگرانی‌های معیشتی	+	+	+	+		+			+	+	+	+
ناامنی شغلی و بی‌ثباتی درآمد	+	+	+	+			+	+	+		+	+
دشواری تأمین مسکن	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+
افزایش هزینه‌های فرزندپروری	+	+	+	+			+	+	+		+	+
نااطمینانی نسبت به آینده	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	
ضعف حمایت‌های نهادی و دولتی		+	+		+	+	+	+	+		+	+
بی‌اعتمادی به سیاست‌ها و مشوق‌های جمعیتی			+	+	+	+	+	+	+		+	
کاهش حمایت اجتماعی و خانوادگی	+	+	+	+			+		+	+	+	+
تضعیف شبکه‌های خویشاوندی و سرمایه اجتماعی	+	+	+	+		+			+	+	+	+
گسترش فردگرایی	+	+	+	+	+	+	+	+	+			

تغییر نگرش به خانواده و فرزندآوری	+		+	+	+	+		+	+		+	+
ترجیح کیفیت زندگی بر فرزندآوری بیشتر	+	+	+	+	+			+	+	+	+	
افزایش تحصیلات و اشتغال زنان		+	+	+	+	+	+		+	+	+	
تعارض نقش‌های خانوادگی و شغلی زنان		+	+		+	+	+	+	+		+	+
کاهش تمایل به پذیرش نقش والدگری	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
موانع زیستی و افزایش سن فرزندآوری			+	+	+	+	+	+		+	+	+

نتایج حاصل از جدول ۲ نشان داد که خبرگان عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری را حداقل نُه بار و حداکثر تا یازده بار مورد اشاره و تاکید قرار دادند. در مجموع عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه شناختی در شهر مشهد، ۱۶ عامل می‌باشد.

در ادامه خبرگان، با استفاده از جدول ۳، به تعیین روابط بین متغیرها پرداختند و ماتریس خودتعاملی ساختاری در قالب جدول ۴ به دست آمد. برای تجمیع دیدگاه‌های خبرگان، از روش اکثریت آرا استفاده شد، بدین‌ترتیب که برای هر جفت عامل، نمادی که بیشترین فراوانی را در میان پاسخ‌های ۱۲ خبره به دست آورد، به‌عنوان رابطه‌ی نهایی در ماتریس خودتعاملی ساختاری ثبت شد. در مواردی که بین گزینه‌ها تساوی در فراوانی آرا مشاهده می‌شد، تصمیم‌گیری نهایی با اتکا به پشتوانه‌ی نظری، شواهد پیشینه‌ی پژوهش و قضاوت تخصصی پژوهشگر انجام گرفت.

جدول ۳: علائم مورد استفاده در طراحی مدل ساختاری- تفسیری

V	A	X	O
متغیر i بر j تاثیر دارد	متغیر j بر i تاثیر دارد	رابطه دوسویه	عدم وجود رابطه

جدول ۴: ماتریس خود تعاملی ساختاری

عامل	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶
۱	۱	X	V	V	V	A	V	V	V	V	V	V	A	V	V	V
۲		۱	V	V	V	A	V	V	V	O	O	V	A	V	V	V
۳			۱	V	V	A	V	V	O	O	O	V	O	V	V	V
۴				۱	V	A	V	O	O	O	V	V	O	V	V	V
۵					۱	A	V	V	V	V	V	V	O	V	V	V
۶						۱	V	V	V	A	A	A	A	A	V	V
۷							۱	V	V	A	A	A	O	O	V	O
۸								۱	X	A	A	A	O	V	V	O
۹									۱	A	A	A	O	O	V	O
۱۰										۱	V	V	O	O	V	O
۱۱											۱	V	O	O	V	O
۱۲												۱	O	O	V	O
۱۳													۱	V	V	V
۱۴														۱	V	V
۱۵															۱	V
۱۶																۱

در جدول ۴، خبرگان روابط بین متغیرها را با علائم استاندارد روش ساختاری تفسیری مشخص کردند. براین‌اساس در صورتی که سلول (i,j) (محل تلاقی سطر i و ستون j) در جدول فوق V باشد، در جدول ذیل سلول (i,j) عدد یک و سلول (j,i) عدد صفر قرار داده می‌شود و اگر سلول (i,j) در جدول فوق، A باشد، در جدول ذیل سلول (i,j) عدد صفر و در سلول (j,i) عدد یک قرار داده می‌شود. در صورتی که سلول (i,j) در جدول فوق X باشد در جدول ذیل سلول (i,j) عدد یک و در سلول (j,i) عدد یک قرار داده می‌شود و اگر سلول (i,j) در جدول فوق O باشد در جدول ذیل سلول (i,j) عدد صفر و سلول (j,i) عدد صفر قرار داده می‌شود تا ماتریس دسترسی اولیه تشکیل شود.

جدول ۵: ماتریس دسترسی اولیه

عامل	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۲	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۰	۱	۱	۱
۳	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۱	۱
۴	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۵	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰
۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰
۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰
۱۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۰
۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۱	۰
۱۲	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۰
۱۳	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱
۱۴	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱
۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱
۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱

در جدول ۶ برای اطمینان باید روابط ثانویه کنترل و انتقال‌پذیری انجام شود. انتقال‌پذیری به معنای آن است که اگر متغیر A بر B و B بر C تأثیر داشته باشد، در این صورت باید A نیز بر C تأثیرگذار باشد.

جدول ۶: ماتریس دسترسی نهایی

عامل	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۳	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۴	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۵	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱
۸	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱
۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱

۱۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۱۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۱۲	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۱۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۴	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱
۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱

در جدول ۷، پس از تعیین مجموعه‌های ورودی و خروجی، اشتراک این مجموعه‌ها برای هر یک از عوامل تعیین می‌شود. مؤلفه‌هایی که مجموعه خروجی و اشتراک آن‌ها کاملاً مشابه باشند در بالاترین سطح قرار می‌گیرند. به‌منظور یافتن اجزای تشکیل‌دهنده‌ی سطح بعدی سیستم، اجزای بالاترین سطح آن در جدول حذف می‌شود و عملیات مربوط به تعیین اجزای سطح بعدی، مانند روش تعیین اجزای بالاترین سطح، انجام می‌گردد. این عملیات تا آنجا تکرار می‌شود که اجزای تشکیل‌دهنده‌ی کلیه سطوح سیستم مشخص شوند.

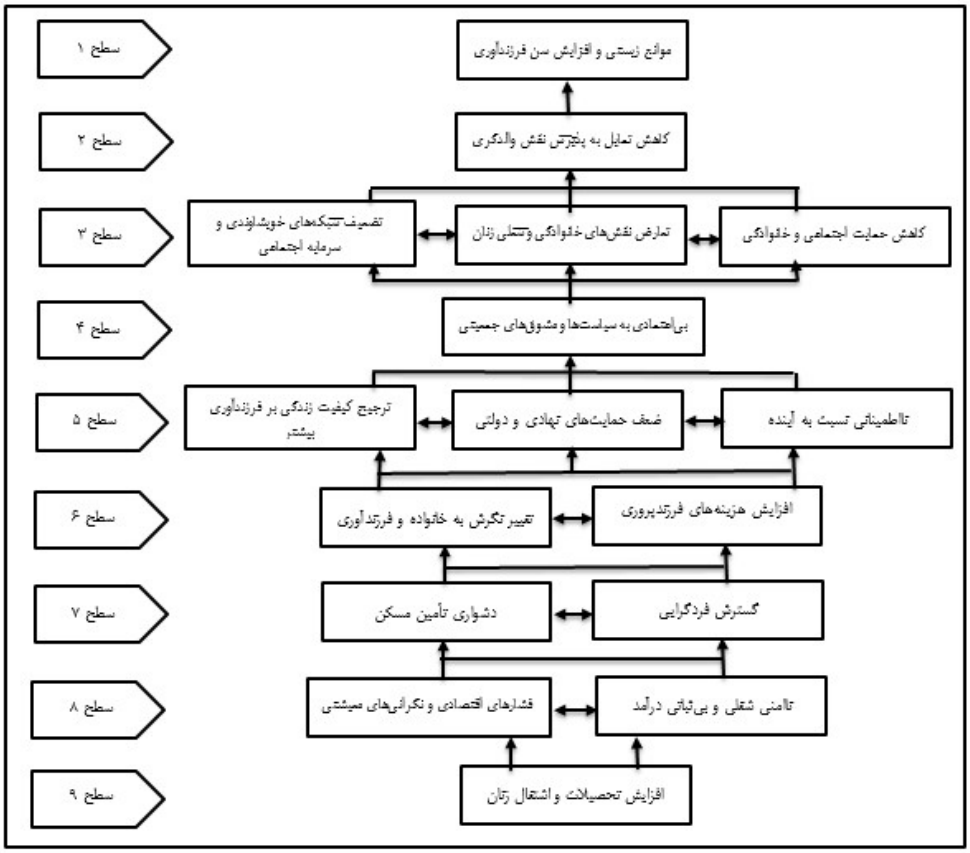
جدول ۷: تعیین روابط و سطح‌بندی عوامل

عامل	سطرها مجموعه‌ی خروجی (اثرگذاری)	ستون‌ها مجموعه‌ی ورودی (اثرپذیری)	اشتراک	سطح
۱	۱-۲	۱-۲-۱۳	۱-۲	هشتم
۲	۱-۲	۱-۲-۱۳	۱-۲	هشتم
۳	۳-۱۰	۱-۲-۳-۱۰-۱۳	۳-۱۰	هفتم
۴	۴-۱۰-۱۱	۱-۲-۳-۴-۱۰-۱۱-۱۳	۴-۱۰-۱۱	ششم
۵	۵-۶-۱۰-۱۱-۱۲	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳	۵-۶-۱۰-۱۱-۱۲	پنجم
۶	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳	پنجم
۷	۷	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳	۷	چهارم
۸	۶-۸-۹-۱۴	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴	۶-۸-۹-۱۴	سوم
۹	۸-۹-۱۴	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴	۸-۹-۱۴	سوم

۱۰	۱-۲-۳-۱۰	۱-۲-۳-۱۰-۱۳	۱-۲-۳-۱۰	هفتم
۱۱	۱-۲-۳-۴-۱۱	۱-۲-۳-۴-۱۰-۱۱-۱۳	۱-۲-۳-۴-۱۱	ششم
۱۲	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۲	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۲	پنجم
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	نهم
۱۴	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۴	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۴	سوم
۱۵	۱۵	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵	۱۵	دوم
۱۶	۱۶	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵-۱۶	۱۶	اول

براساس سطح‌بندی انجام شده در جدول ۷، عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه شناختی ترسیم شد.

ویرایش نشده

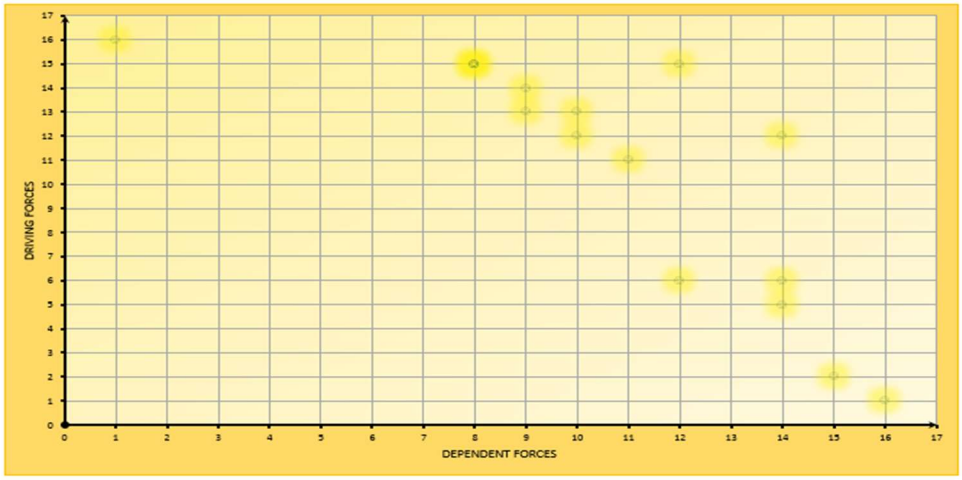
شکل ۲: سطح‌بندی عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه‌شناختی

براساس یافته‌های حاصل از مدل‌سازی ساختاری-تفسیری (شکل ۲)، عوامل مستقر در سطوح پایین‌تر از قدرت اثرگذاری بالاتر و تأثیرپذیری کمتری برخوردارند و نقش محرک‌های بنیادین (پیشران) را ایفا می‌کنند. بر این اساس، عامل «افزایش تحصیلات و اشتغال زنان» در ریشه‌ای‌ترین سطح مدل جای گرفته است. این عامل زیربنایی با هدایت و تشدید عوامل میانی بیشترین نقش پیش‌برنده را در شکل‌گیری موانع نهایی و کاهش تمایل به فرزندآوری در مشهد ایفا می‌کنند. در ادامه میزان قدرت نفوذ و وابستگی عوامل شناسایی شده به‌دست می‌آید.

جدول ۸: قدرت نفوذ – وابستگی

عامل	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶
قدرت نفوذ	۱۵	۱۵	۱۳	۱۲	۱۱	۱۵	۶	۶	۵	۱۵	۱۴	۱۳	۱۶	۱۲	۲	۱
قدرت وابستگی	۸	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۲	۱۴	۱۴	۸	۹	۱۰	۱	۱۴	۱۵	۱۶

در جدول ۷، مجموع اعداد سطرها نشان‌دهنده‌ی قدرت نفوذ و مجموع اعداد ستون‌ها نشان‌دهنده‌ی قدرت وابستگی‌اند. براین‌اساس عامل افزایش تحصیلات و اشتغال زنان بیشترین قدرت نفوذ و کمترین قدرت وابستگی را دارد. در ادامه، ماتریس قدرت نفوذ– وابستگی در شکل ۳ آورده شده است.

شکل ۳: ماتریس قدرت نفوذ– وابستگی

براساس شکل ۳، محدوده‌ی خوشه‌ها براساس فرمول (N/2+1) محاسبه شده و به سمت بالا گرد شده است که براین‌اساس ردیف ۹ به‌عنوان خط برش در نظر گرفته شده است. لذا عوامل افزایش هزینه‌های فرزندپروری، نااطمینانی درباره‌ی آینده، ضعف حمایت‌های نهادی و دولتی، تعارض نقش‌های خانوادگی و شغلی زنان، ترجیح کیفیت زندگی بر فرزندآوری بیشتر در خوشه‌ی

پیوندی و عوامل فشارهای اقتصادی و نگرانی‌های معیشتی، ناامنی شغلی و بی‌ثباتی درآمد، دشواری تأمین مسکن، افزایش تحصیلات و اشتغال زنان،گسترش فردگرایی، تغییر نگرش به خانواده و فرزندآوری در خوشه‌ی مستقل و عوامل بی‌اعتمادی به سیاست‌ها و مشوق‌های جمعیتی، کاهش حمایت اجتماعی و خانوادگی، تضعیف شبکه‌های خویشاوندی و سرمایه‌ی اجتماعی، کاهش تمایل به پذیرش نقش والدگری، موانع زیستی و افزایش سن فرزندآوری در خوشه‌ی وابسته قرار گرفته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر مدل‌سازی ساختاری تفسیری عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به فرزندآوری، با رویکرد جامعه شناختی، در مشهد بود. نتایج نشان داد که افت باروری، در این زیست‌بوم شهری، پدیده‌ای چندوجهی و لایه‌مند در ۹ سطح سلسله‌مراتبی است. مهم‌ترین دلالت این مدل، خروج از رویکردهای تقلیل‌گرایانه فردمحور و اثبات تقدم شرایط ساختاری کلان بر ترجیحات ذهنی و رفتاری زوجین است. در ریشه‌ای‌ترین سطح مدل، متغیرهای «فشارهای اقتصادی و معیشتی»، «ناامنی شغلی و بی‌ثباتی درآمد»، «دشواری تأمین مسکن» و «افزایش تحصیلات و اشتغال زنان» قرار دارند. جای‌گیری این عوامل در خوشه‌ی مستقل تحلیل میک‌مک نشان می‌دهد که آن‌ها موتور محرک و نقطه‌ی آغازین سایر تغییرات نظام به شمار می‌آیند. از منظر نظریه‌ی «انتقال دوم جمعیت‌شناختی»، گسترش آموزش و اشتغال زنان به بازتعریف نقش‌های سنّتی و افزایش هزینه‌ی فرصت فرزندآوری می‌انجامد؛ امری که یافته‌های فرضی‌زاده (۱۴۰۴) و اشمیت (2024) نیز بر چالش‌های جنسیتی و بازآرایی کارکردی آن صحّه می‌گذارند. بااین‌حال، تلاقی این دگرگونی ارزشی با ناامنی شغلی و پیش‌بینی‌ناپذیری اقتصادی وضعیت نامطمئنی را خلق کرده است. نتایج پژوهش حاضر، هم‌راستا با یافته‌های علیدوستی و همکاران (۱۴۰۳)، رمضانخانی و پودینه (۱۴۰۲) و حاتمی و همکاران (۱۴۰۴)، نشان می‌دهد که مانع اقتصادی در ایران تنها به «سطح درآمد جاری» محدود نمی‌شود، بلکه «بی‌ثباتی درآمدی و عدم تحقق پیش‌شرط‌های حداقلی معیشت»، همان‌گونه که چن و همکاران (2025) نیز آن را نخستین پیش‌شرط باروری دانسته‌اند، به‌عنوان متغیر ریشه‌ای، کل تصمیم‌گیری‌های خانوادگی را در سطوح بعد به تعلیق

درمی‌آورد. عوامل مستقر در سطوح میانی، شامل «نااطمینانی درباره‌ی آینده»، «تعارض نقش‌های خانوادگی و شغلی زنان»، «افزایش هزینه‌های فرزندپروری»، «ترجیح کیفیت زندگی» و «گسترش فردگرایی و دگرگونی‌های ارزشی»، در خوشه‌ی پیوندی قرار دارند. قرارگیری این متغیرها در این خوشه بیانگر ماهیت ناپایدار و واکنش‌پذیر آن‌هاست؛ بدین معنا که شوک‌های اقتصادی و نهادی را دریافت و به موانع رفتاری تبدیل می‌کنند. از دیدگاه جامعه‌شناختی اولریش بک (جامعه ریسک)، ناامنی ساختاری در ذهن کنشگران به «نااطمینانی ادراک‌شده درباره‌ی آینده» و «ترس‌های فردی» مبدل می‌شود. این تحلیل بازتاب‌دهنده‌ی دیدگاه نجفی اصل (۱۴۰۱)، پیرامون هراس‌های روان‌شناختی، و رفیعی‌مقدم و فتحی‌آشتیانی (۱۳۹۹)، درباره‌ی غلبه‌ی سبک زندگی مدرن و دغدغه‌های والدمحور، است. در چنین وضعیتی، تمایل به آزادی‌های فردی، اولویت‌بخشی به کیفیت زندگی و گزینش آگاهانه تک‌فرزندی یا بی‌فرزندی (مطابق مدل چن و همکاران، 2025) سازوکارِ دفاعی کنشگر شهری در برابر فشار کار و تعارض نقش‌هاست. در بستر کلان‌شهری چون مشهد، فقدان پیوستگی میان مشارکت اجتماعی زنان و ساختارهای حمایتی رسمی این تعارض را دوچندان کرده و کنشگر را میان آرمان خودشکوفایی و تکالیف والدگری دچار اصطکاک می‌سازد. در بالاترین سطوح مدل، عواملی همچون «بی‌اعتمادی به سیاست‌ها و مشوق‌های جمعیتی»، «کاهش حمایت اجتماعی و تضعیف شبکه‌های خویشاوندی»، «موانع زیستی و افزایش سنّ باروری» و نهایتاً «کاهش تمایل به پذیرش نقش والدگری» قرار گرفته‌اند. قرار گرفتن این متغیرها در خوشه‌ی وابسته آشکار می‌سازد که پدیده‌هایی چون کم‌فرزندی یا انصراف از فرزندآوری، «علت اولیه» نیستند، بلکه معلول و پیامد انباشت فشارهای ریشه‌ای و انقطاع‌های لایه میانی به‌شمار می‌روند. این یافته تفسیر تاج‌بخش و پیری‌نژاد (۱۴۰۱) را، مبنی بر رابطه‌ی مثبت آنومی و ناامنی اقتصادی با کم‌فرزندی و نقش بازدارنده‌ی زوال حمایت اجتماعی، تأیید می‌کند. از سوی دیگر، کاهش تمایل به فرزندآوری با بحران سرمایه اجتماعی پیوند خورده است؛ چنان‌که کواگ و همکاران (2024) نشان دادند فقدان اعتماد اجتماعی مانع از قصد باروری جوانان می‌شود. در مدل حاضر نیز «بی‌اعتمادی به کارآمدی بسته‌های تشویقی دولت» (همسو با نتایج علیدوستی و همکاران، ۱۴۰۳) مانع اثربخشی سیاست‌های مقطعی شده است. پیامد محتوم این زنجیره، تأخیر در فرزندآوری و ورود به بازه‌ی بحرانی سنّ باروری است. در این نقطه، هشدارهای هامامبرگ و دسیلوا (2022) درباره کمبود آگاهی از موانع زیستی و

زمان‌بندی باروری اهمیت می‌یابد؛ چراکه تعویق‌های متوالی ناشی از ناامنی معیشتی، در نهایت به ناتوانی زیستی و محقق‌نشدن اهداف باروری منجر می‌شود. با توجه به مطالب بیان‌شده پیشنهادات ذیل ارائه می گردد:

شهرداری مشهد، آستان قدس رضوی و ادارات کل استان موظف شوند فضاهای مازاد خود را به مهدهای کودک استاندارد و ارزان‌قیمت تبدیل کنند؛ همچنین اعطای پروانه‌ی ساخت مجتمع‌های تجاری و اداری بزرگ مشروط به تخصیص فضای استاندارد «اتاق مادر و کودک» و مهدکودک شود تا تعارض نقش مادری و فعالیت اجتماعی زنان تعدیل گردد.

مدیریت شهری مشهد، با همکاری بخش خصوصی و تشکل‌های صنفی، «کارت شهروندی خانواده» را برای تخفیف‌های هدفمند در خدمات حمل‌ونقل عمومی، مراکز فرهنگی، تفریحی، ورزشی و آموزش‌های مهارتی کودکان راه‌اندازی کند تا فشار اقتصادی ناشی از کیفیت‌گرایی فرزندپروری کنترل شود.

سامانه‌ی یکپارچه‌ای ذیل استانداری خراسان رضوی ایجاد شود تا مشوق‌های فرزندآوری (تسهیلات، سهمیه‌ها و پوشش‌های بیمه‌ای) بدون واسطه‌های بروکراتیک و به‌صورت قطعی و شفاف به خانواده‌ها اختصاص یابد تا بدبینی نهادی ترمیم شود.

معاونت بهداشتی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، با همکاری مراکز بهداشت، طرح «پایش سلامت باروری پیش از بحران سنّی» را اجرا کند. این طرح شامل غربالگری ذخیره‌ی تخمدان، مشاوره‌های سلامت جنسی و آموزش جامع محدودیت‌های فیزیولوژیک سن باروری به زوجین جوان است تا از انصراف ناخواسته‌ی ناشی از جهل درباره‌ی سن باروری جلوگیری شود.

با توجه به ماهیت خبره‌محور این پژوهش، پیشنهاد می‌شود محققان آتی مدل به‌دست‌آمده را با روش معادلات ساختاری در جامعه‌ی آماری گسترده‌تری از شهروندان آزمون کنند تا برازش کمّی و شدت روابط متغیرها ارزیابی شود. همچنین، انجام مطالعات تطبیقی در سایر کلان‌شهرها با بافت‌های فرهنگی متنوع و اجرای پژوهش‌های طولی جهت پایش اثر نوسانات اقتصادی بر نگرش زوجین در گذر زمان توصیه می‌گردد. مهم‌ترین محدودیت‌های این مطالعه، شامل اتکا به نظرات ۱۲ خبره و احتمال سوگیری‌های ذهنی در وزن‌دهی به روابط، محدودیت جغرافیایی به کلان‌شهر مشهد و احتیاط در تعمیم‌پذیری نتایج به مناطق دیگر، عدم آزمون آماری روابط در سطح کلان

به دلیل ماهیت کیفی روش، و مقطعی بودن داده‌ها هم‌زمان با تغییرات احتمالی شرایط اقتصادی و قوانین جمعیتی در طول زمان است.

تقدیر و تشکر

در پایان از کلیه کسانی که ما را در انجام این تحقیق یاری رساندند تقدیر و تشکر داریم.

تعارض منافع

هیچگونه تعارض منافع در این پژوهش وجود ندارد.

منابع

- آذر، عادل و خسروانی، فرزانه (۱۳۹۸). *تحقیق در عملیات نرم (رویکردهای ساختاردهی مسئله)*. تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.

- ارجمند سیاهپوش، اسحاق، زینی وندیان، مهدی، و رضاپور، داریوش (۱۴۰۰). تحلیل جامعه شناختی عوامل مؤثر بر نگرش به فرزندآوری (مورد مطالعه: کارکنان آموزش و پرورش شهر اندیمشک). *توسعه اجتماعی*،۱۶(۱)،۵۹-۷۸. https://doi.org/ 10.22055/qjsd.2021.36026.2361

- تاجبخش، غلامرضا (۱۴۰۵). فراترکیب عوامل مؤثر بر تمایل به فرزندآوری در ایران. *پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*،۹(۵)،۱-۳۵. https://doi.org/ 10.22034/api.2025.2056224.1231

- تاجبخش، غلامرضا، و پیری نژاد، محمد (۱۴۰۱). مطالعه جامعه شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به کم فرزندی زوجین شهر تهران. *فصلنامه جمعیت*،۱۲۱(۱)،۱۳۵-۱۵۶. https://www.population-journal.ir/article_226175.html

- جلال‌پور، شیوا، و البرزی، سیدمحسن (۱۳۹۸). نظریه انتخاب عقلانی و تکثرگرایی: یک مقایسه تطبیقی. *مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه شناسی*،۲(۱)،۶۳-۷۲. https://www.ensani.ir/fa/article/396551

- حاتمی، علی، محمودیان، حسین، ترابی، فاطمه و صفری شالی، رضا (۱۴۰۴). تعیین‌کننده‌های تمایلات فرزندآوری در مناطق روستایی ایران. *مطالعات جمعیتی*،۹(۲)،۸۹-۱۰۷. https://doi.org/10.22034/jips.2025.534452.1293

- حاتمی، علی، خاصه، علی اکبر، فراش، نورالدین و صادقی، رسول (۱۴۰۴). سیر تاریخی و تکاملی نظریه گذار جمعیتی: مطالعه‌ای برمبنای طیف‌سنجی سال انتشار مآخذ. *مطالعات جمعیتی*،۹(۱)،۹۱-۱۰۷. https://doi.org/ 10.22034/jips.2025.510031.1271

- حمیدیه، بهزاد (۱۳۸۵). بازشناسی فردگرایی و پیامدهای آن. *راهبرد توسعه*، ۲(۲)،۲۰۳-۲۴۲.
https://www.magiran.com/paper/349144
- خوشفر، غلامرضا، بیات کوهیار، مبینا و آدینه، مصطفی (۱۴۰۴). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر گرایش به فرزندآوری زوجین شهر مینودشت. نهمین همایش ملی پژوهش های نوین در حوزه علوم انسانی، مطالعات اجتماعی و جمعیتی.تهران. https://civilica.com/doc/2441847/
-رمضانخانی، علی، و پودینه، فاطمه زهرا (۱۴۰۲). بررسی عوامل مرتبط با تمایل و عدم تمایل به فرزندآوری پس از تصویب قانون جوانی جمعیت: مطالعه مرور نظام مند. *بهداری رزمی دفاع مقدس و مقاومت*،۶(۲)،۶۵-۷۷. https://doi.org/ 10.30491/jcm.2023.206409
- رجائی، زهرا، اسدزاده، فرشته و علی پور مقدم، خدیجه (۱۴۰۵). امتناع از فرزندآوری، چالش‌ها و موانع رشد جمعیت در استان خراسان جنوبی. مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان،۲۱(۱)،۱-۳۵.
https://www.farhangekhorasan.ir/article_255649.html
- ریاضی، سپیده (۱۴۰۵). مروری بر چالشهای جمعیتی در ایران و بررسی تاثیر آن بر توسعه پایدار شهری(مطالعه موردی نجف شهر و بروجرد). پنجمین کنگره بین المللی مهندسی عمران،معماری،مصالح ساختمانی و محیط زیست. تهران. https://civilica.com/doc/1113959/
- سهراب‌زاده، مهران، شعاع، صدیقه، نیازی، محسن و موحد، مجید (۱۳۹۸). بازاندیشی نقشهای جنسیتی زنانه و تعیین کننده های فرهنگی و اجتماعی مرتبط با آن (مورد مطالعه: زنان متاهل شهر شیراز). *فرهنگی تربیتی زنان و خانواده*،۱۴(۴۹)،۸۷-۱۱۱. https://www.sid.ir/paper/262355/fa
-عباس‌زاده، محمد، عدلی پور، صمد، آقایاری هیر، توکل و علیزاده اقدم، محمدباقر (۱۳۹۹). تحولات نهاد خانواده در فرایند نوسازی و تاثیر آن بر سیاست گذاری ایران در حوزه خانواده. *مطالعات فرهنگ – ارتباطات*،۲۱(۵۱)،۱۶۱-۱۹۲. https://doi.org/10.22083/jccs.2020.153452.2599
-علیدوستی، حسام الدین، صفاریان، محسن و خواجه، اکبر (۱۴۰۳). سیاستهای تشویقی فرزندآوری و تأثیر آن بر تمایل به فرزندآوری: مطالعه ای کمی در شهر اسلام آباد غرب. *علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی* مشهد ،۲۱(۱)،۱۴۳-۱۷۴. https://doi.org/10.22067/social.2023.82737.1355
- فرضی‌زاده، زهرا (۱۴۰۴). بررسی عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر فرزندآوری در ایران. *راهبرد اجتماعی فرهنگی*،۱۴(۱)،۱۸۷-۲۴۴. https://doi.org/10.22034/scs.2024.471285.1592
- فرهادیان، فاطمه، و افشار، نرگس (۱۳۹۸). تبیین الگوی خانواده در باروری با رویکرد فراتحلیلی و استناد بر آموزه های قرآنی. *مطالعات اسلامی آسیبهای اجتماعی*،۱(۱)،۸۱-۱۰۸.
https://issh.shahed.ac.ir/article_3667.html

- محمدقاسمی، محمود، پالوج، مجتبی و نادریان فر، مهدی (۱۴۰۴). بررسی عوامل تعدد فرزندآوری از دیدگاه زنان و مردان روستایی سیستان. *روستا و توسعه*،۲۸(۲)،۱-۲۰.
https://doi.org/ 10.30490/rvt.2025.367309.1632
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۷). نتایج کلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵ کل کشور. تهران: دفتر ریاست روابط عمومی و همکاری های بین الملل، چاپ اول.
- میرابی، سعیده، میرزایی، حسین و حسنی درمیان، غلامرضا (۱۳۹۹). بررسی پدیدارشناسانه آگاهی زنان متأهل از فرزندآوری. *جامعه‌شناسی کاربردی*،۳۱(۳)،۱-۲۰.
https://doi.org/ 10.22108/jas.2019.116833.1683
- میرمحمدتبار، سیداحمد.(۱۴۰۴). تبیین جامعه شناختی نگرش به فرزندآوری در زنان متأهل شهر مشهد. *مطالعات اجتماعی روانشناختی زنان*،۲۳(۲)،۷-۳۷.
https://doi.org/ 10.22051/jwsps.2025.50591.2971
- نجفی اصل، زهره (۱۴۰۱). عوامل غیراقتصادی عدم تمایل زنان به فرزندآوری (مطالعه موردی: زنان مراجعه کننده به باشگاه های ورزشی منطقه یک تهران). *راهبرد اجتماعی فرهنگی*،۱۱(۴)،۳۱۳-۳۴۰.
https://doi.org/ 10.22034/scs.2022.157990
- نعمتی، غلامرضا، علیزاده، محمد، فطرس، محمدحسن، خداوردی سامانی، مریم و کبیری، دینا (۱۴۰۱). شناسایی عوامل موثر بر رفاه اجتماعی ایران تحت نااطمینانی: رویکرد متوسط گیری بیزی. *اقتصاد باثبات*،۳(۱)،۶۱-۹۷. https://sid.ir/paper/1145007/fa

- Becker, G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Harvard university press. **https://www.hup.harvard.edu/books/9780674906990**
- Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S (1994). Reflexive Modernization.Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Stanford: Stanford University Press. **https://books.google.com/books/about/Reflexive_Modernization.html?id=KqGRmn29488C**
- Beck, U. (1992). Risk Society: Toward a New Modernity, London: Sage. **https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/072551369403700115**
- Chen, H, Shian Boo ,Harn , Yee Teng, Kuang.(2025). Unmet preconditions and individualism: Factors contributing to low fertility intentions and population decline in China. International Journal of Population Studies, 11(3), 68–90. **https://doi.org/10.36922/ijps.5124**
- Coleman, J. S.(1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology, 94, 95-120.**https://www.jstor.org/stable/2780243**

- Giddens, Anthony .(1984). The Constitution of Society, Berkeley: University of California Press.
http://www.communicationcache.com/uploads/1/0/8/8/10887248/the_constitution_of_society.pdf
- Hammarberg, K., & de Silva, R.(2022). Parenthood aspirations and understanding of factors that affect the chance of achieving them: A population survey. Reproductive Biomedicine & Society Online,14,265-270.
https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405661821000423
- Ingelhart, Ron. (2005). Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence, Cambridge University Press.
https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881
-Kwag, H. Baek, S. & Kang, M. (2024). Impact of social trust on young adults' childbearing intention:why does South Korea ،show ultra-low fertility? .*International Journal of Urban Sciences*, 28(4), 585-610.
https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/12265934.2024.2320905
- Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: a concise overview of its development. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 111(51), 18112–18115.
https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111
-Lincoln, Y., & Guba ,E.(1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. Educational Technology Research and Development ,30,233-252.**https://link.springer.com/article/10.1007/BF02765185**
- McDonald, P. (2000). Gender equity in theories of fertility transition. Population and Development Review, 26(3), 427-439.**https://www.jstor.org/stable/172314**
- Notestein, F. W. (1945). Population: the long view. In Food for the world (ed. T. W. Schultz), 36–57. Chicago, IL: University of Chicago Press.
https://www.sciepub.com/reference/109071
-Schmidt, E.M. (2024). Needing a child to be fulfilled? The relevance of social norms around childbearing desires in collective orientations and individual meanings*, Journal of Family Research*,36 (1), 5-24.
https://doi.org/10.20377/jfr-942
- Van de Kaa, D. J. (2004). The true commonality: In reflexive modern societies fertility is a derivative. *Population Studies*, 58(1), 77-81.
https://doi.org/10.1080/0032472032000183762
-Zaidi, B., & Morgan, S.P. (2017). The second demographic transition theory: A Review and Appraisal. Annu Rev Sociol. 473-492.
https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053442

-Zhou, W. Hei, B. Liu, Zh. Liu, Y. Ding, Z.& Li, M. (2025). Global temporal trends in depression incidence among women of childbearing age: A 30-year analysis and projections to 2030, Social Science & Medicine, 372(2), 1-12. **https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.118005**

ویرایش نشده